

دانشگاه قرآن و حدیث
پریس تهران

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم حدیث

گرایش نهج البلاغه

عنوان پایان نامه

روش شناسی رویارویی امام علی (علیه السلام) و معاویه با تأکید بر نهج البلاغه

استاد راهنما

دکتر عبدالهادی فقهی زاده

استاد مشاور

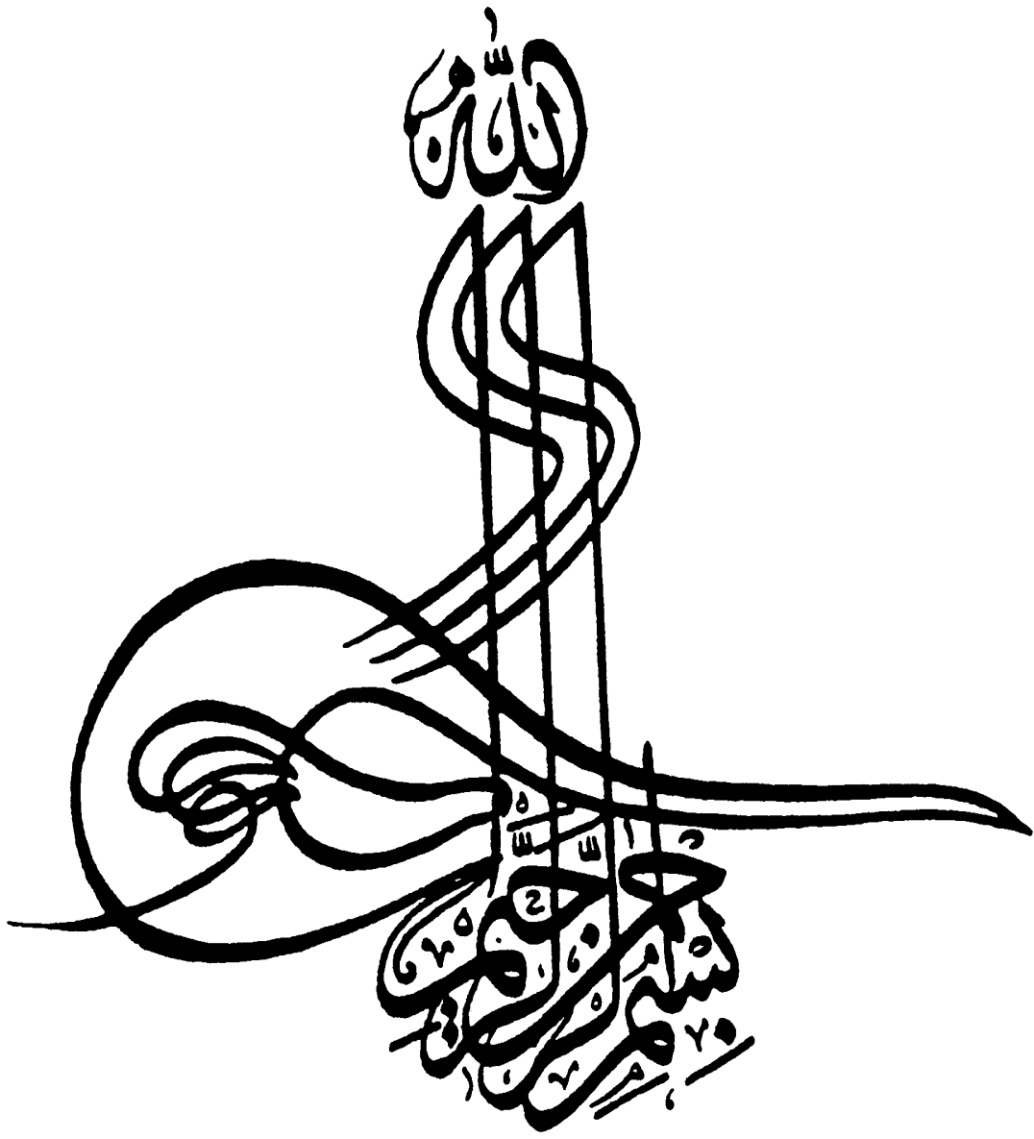
دکتر محمد هادی امین ناجی

دانشجو

زینب حیدری جزی

ماه و سال دفاع

اسفند ۱۳۹۰

«تمام حقوق این اثر متعلق به دانشگاه قرآن و حدیث است.»

تقدیم به پدر عزیز،
مادر مهربان،
خواهر دوست داشتنی ام

و

تقدیم به تمام آزادمردانی
که چون علی بن ابیطالب (علیه السلام) مظلوم زیستند
و برای مبارزه با ستم و رسوایی ظالم،
تا پای جان ایستادند...

از جناب دکتر فقهی زاده سپاسگزارم که در راهنمایی و تدوین پایان نامه یاری ام دادند.

و

سپاسگزارم از جناب دکتر امین ناجی برای مشاورهٔ پایان نامه

و

از خانوادهٔ مهربانم سپاسگزارم که در تمام مراحل زندگی یاری ام کردند و تنهائیم نگذاشتند.

چکیده

حضرت علی (علیه السلام) پس از خلیفه سوم، عثمان بن عفان برای خلافت جامعه اسلامی انتخاب شدند. ایشان کم‌تر از ۵ سال خلافت جامعه اسلامی را به عهده داشتند و در این مدت علاوه بر جنگ‌های سه گانه جمل و صفین و نهروان، درگیری‌هایی هم با دشمنان خود داشتند. از جمله این دشمنان، معاویه بن ابی سفیان است که به صورت آشکار و پنهان به کارشکنی در امور حکومت حضرت علی (علیه السلام) پرداخت. امام علی (علیه السلام) و معاویه نماد دو گروهی از افراد و عقاید هستند که به تقابل و رویارویی با یکدیگر می‌پردازند.

حضرت علی (علیه السلام) کوشیدند از طریق احیای قرآن و سنت نبوی مردم را به اصل و ریشه دین بازگردانند. ایشان با استفاده از قرآن، روایات نبوی و بیانات خودشان، علاوه بر اینکه همگان را با شخصیت خود آشنا می‌کنند، به آشکار کردن توطئه‌های معاویه، بیان حق حکومت برای اهل بیت (علیهم السلام) و توضیح شرایط پس از شهادتشان، می‌پردازند و از این طریق اقدام به مقابله با اندیشه‌های معاویه می‌نمایند.

از سوی دیگر معاویه با در هم آمیختن حق و باطل، به کارگیری افرادی برای جعل حدیث و آمیختن آن‌ها با احادیث صحیح، تطمیع یاران حضرت علی (علیه السلام)، به راه انداختن جنگ و شورش و ناامنی، برانگیختن احساسات مردم و مقصر نشان دادن امام علی (علیه السلام) در قتل عثمان به رویارویی با حضرت علی (علیه السلام) می‌پرداخت.

از نتایج و پیامدهای این تقابل و رویارویی می‌توان به افشا شدن نقش معاویه در قتل عثمان، افشای باورهای پنهان معاویه، ظهور عدم لیاقت معاویه برای حاکمیت جامعه اسلامی، شناخت بهتر حق و باطل و نیز تجلی فضائل امام علی (علیه السلام) اشاره کرد که برخی از این موارد در زمان حیات حضرت علی (علیه السلام) و برخی دیگر پس از شهادت ایشان نمود پیدا کرد.

واژگان کلیدی: امام علی (علیه السلام)، معاویه بن ابوسفیان، رویارویی، روش‌شناسی، روش‌شناسی رویارویی

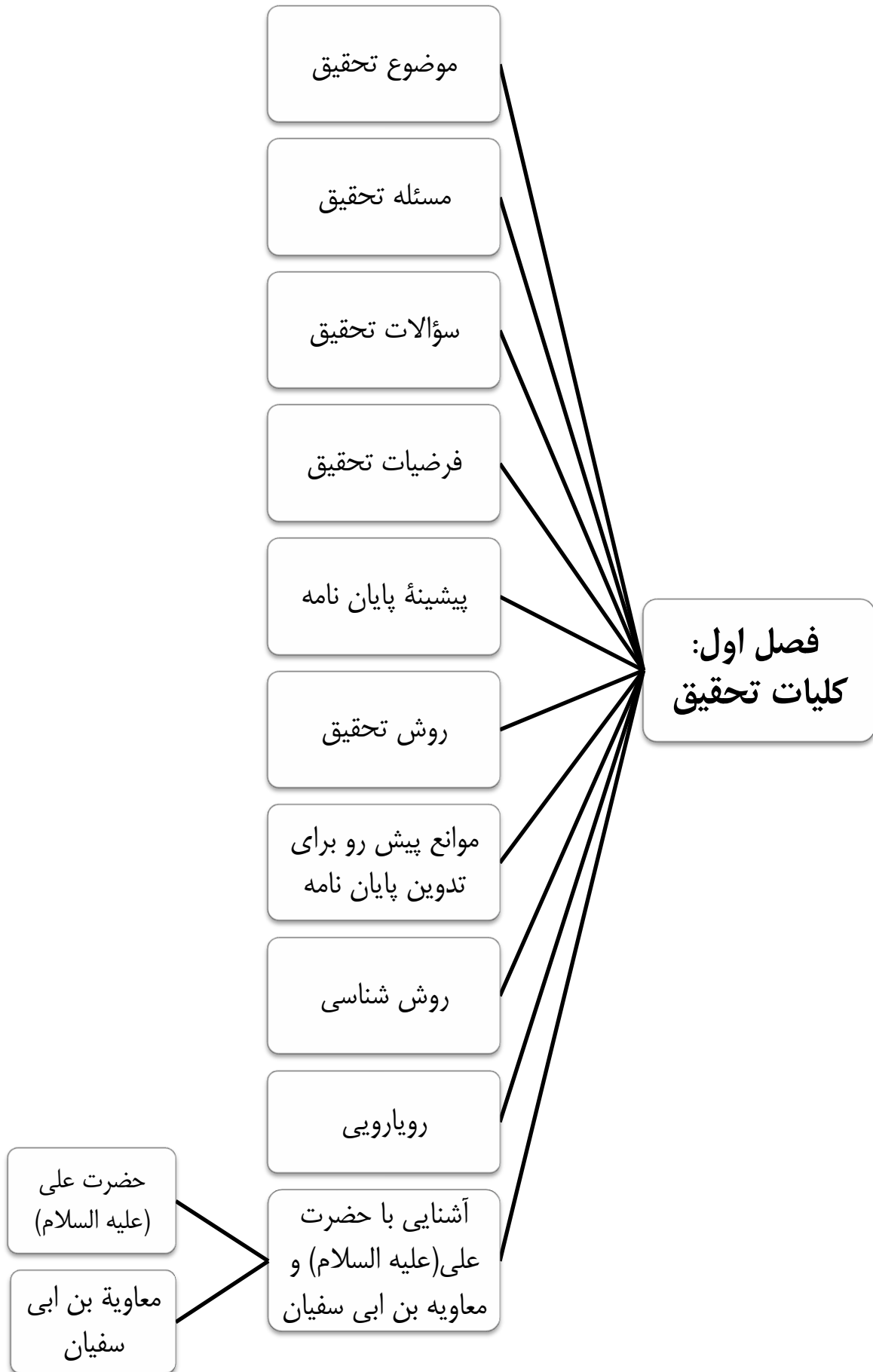
متقابل.

۱۰	فصل اول: کلیات تحقیق
۱۱	۱-۱ موضوع تحقیق
۱۳	۱-۲ مسئله تحقیق
۱۳	۱-۳ سؤالات پایان نامه
۱۳	۱-۴ فرضیات تحقیق
۱۴	۱-۵ پیشینه تحقیق
۱۵	۱-۶ روش تحقیق
۱۶	۱-۷ موانع پیش رو برای تدوین پایان نامه
۱۶	۱-۸ مفهوم روش شناسی
۱۷	۱-۹ مفهوم رویارویی
۲۰	۱-۱۰ آشنایی با حضرت علی (علیه السلام) و معاویه
۲۰	۱-۱۰-۱ حضرت علی (علیه السلام)
۲۴	۱-۱۰-۲ معاویه بن ابی سفیان

۲۹	فصل دوم: روش‌های امام علی (علیه السلام) در رویارویی با معاویه
۳۰	۲-۱ روش‌های فکری- فرهنگی
۳۰	۲-۱-۱ احیای قرآن و سنت نبوی
۳۴	۲-۲ روش‌های اخلاقی
۳۴	۲-۲-۱ شناساندن شخصیت خود از زبان قرآن، پیامبر (صلی الله علیه و آله) و خود
۳۴	۲-۲-۱-۱ شناخت امام علی (علیه السلام) از زبان قرآن
۳۷	۲-۲-۱-۲ شناخت امام علی (علیه السلام) از زبان پیامبر (صلی الله علیه و آله)
۴۰	۲-۲-۱-۳ شناخت امام علی (علیه السلام) از زبان خود
۴۶	۲-۳ روش‌های سیاسی
۴۶	۲-۳-۱ آشکار کردن توطئه‌ها
۵۴	۲-۳-۱ بیان حق حکومت
۵۸	۲-۳-۳ توضیح شرایط پس از شهادت خود

۶۰	فصل سوم: روش‌های معاویه در رویارویی با امام علی (علیه السلام)
۶۲	۳-۱ روش‌های فکری- فرهنگی
۶۳	۳-۱-۱ خلط حق و باطل با یکدیگر
۶۶	۳-۱-۲ جعل حدیث

۶۹	۳-۲ روش های سیاسی
۷۰	۳-۲-۱ تطمیع یاران حضرت علی(علیه السلام)
۷۵	۳-۲-۲ به راه انداختن جنگ و شورش و ایجاد ناامنی
۸۰	۳-۳ روش های اجتماعی
۸۱	۳-۳-۱ برانگیختن احساسات مردم
۸۸	۳-۳-۲ مقصر نشان دادن امام علی (علیه السلام) در قتل عثمان
۹۵	فصل چهارم: پیامدهای رویارویی حضرت علی(علیه السلام) و معاویه
۹۶	۴-۱ پیامدهای اجتماعی
۹۶	۴-۱-۱ افشا شدن نقش معاویه در قتل عثمان
۱۰۱	۴-۲ پیامدهای سیاسی
۱۰۲	۴-۲-۱ افشای باورهای نهان معاویه
۱۰۶	۴-۲-۲ ظهور عدم لیاقت معاویه برای حاکمیت جامعه اسلامی
۱۱۱	۴-۳ پیامدهای فکری- فرهنگی
۱۱۱	۴-۳-۱ شناخت بهتر حق و باطل
۱۱۴	۴-۳-۲ تجلی فضائل امام علی(علیه السلام)
۱۱۸	نتایج و پیشنهادهای تحقیق
۱۱۸	نتایج
۱۲۰	پیشنهادهای تحقیق
۱۲۱	منابع

فصل اول: کلیات

در این فصل تلاش می‌کنیم به توضیح چند مورد کلی و مهم در مورد پایان نامه پردازیم. از بیان موضوع پایان نامه تا روش نگارش آن و نیز مشکلاتی که طی تدوین این تحقیق به وجود آمد.

۱.۱. موضوع تحقیق

در سیره پیامبر اکرم (صلی الله علیه) و ائمه اطهار (علیهم السلام) به دشمن شناسی توجه بسیار شده است. و در میان معصومین، رفتار حضرت علی (علیه السلام) با دشمنان از همه آموزنده‌تر است. امام علی (علیه السلام) با توجه به شرایط زمانی و شیوه حکومتش با دشمنانی روبرو بود که پیامبر (صلی الله علیه) و دیگر ائمه (علیهم السلام) با آنها روبرو نشدند. کسانی که سابقه درخشانی در خدمت به اسلام داشتند؛ انسان‌هایی که اهل عبادت و شب زنده‌داری بودند ولی از روح تعالیم اسلام بی‌خبر بودند از این گروه‌های معارض به شمار می‌آیند.

معاویه از بزرگترین دشمنان در مقابل امام علی (علیه السلام) بوده است و به دلیل نوع عملکرد سیاست‌مدارانه وی به راحتی نمی‌توان جنبه‌های مقابله و دشمنی او با حضرت علی (علیه السلام) را در تاریخ یافت؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که این تقابل، گاه پنهانی بوده است. از این رو تلاش می‌شود به اهداف معاویه از این تقابل و دشمنی پرداخته و آن را ریشه یابی کنیم و در ادامه آن، راهکارها و روش‌های حضرت علی (علیه السلام) در زمان‌های گوناگون در مقابل این فرد زیرک، با استناد به نهج البلاغه بررسی می‌گردد.

بررسی این مباحث از آن جهت ضرورت دارد که می‌توان دشمنان حضرت علی (علیه السلام) در زمان حکومتشان را شناخت و به صورت خاص پس از یک شناخت کلی به شخص معاویه و جریان حاکم پرداخت و از این طریق می‌توان با سیر حکومت پنج ساله حضرت علی (علیه السلام) با توجه به این تقابل و دشمنی‌ها آشنا شد.

به هر حال تقابل حضرت علی (علیه السلام) و معاویه، تقابل دو شخص در زمانی خاص نبوده است، بلکه نمونه بارزی از تقابل همیشگی حق و باطل با یکدیگر است؛ زیرا در هر زمان و در همه اعصار همیشه حق و باطل مقابل

یکدیگرند و باطل با روش‌هایی سعی در گمراهی مردم و ایجاد شک برای آن‌ها در شناخت و انتخاب دارد اما از سوی دیگر حق هم در تلاش است تا ماهیت باطل را آشکار کند و پرده از دروغین بودن ادعاهایش بردارد و هویت حق را بهتر برای دیگران آشکار کند.

اگر این تقابل تنها به همان زمان خاص اختصاص داشت، مطالعه آن و بررسی دقیق این روش‌ها و نتایج حاصله، تنها مانند خواندن کتابی تاریخی بود و ارزش و اعتباری جز آشنا شدن با حوادث و تاریخ آن زمان نداشت اما مطالعه این موارد زمانی معنا و مفهوم اصلی خود را پیدا می‌کند که بتوان از آن‌ها برای شناخت بهتر مسیر حق و باطل استفاده کرد.

بنابراین در تحقیق حاضر شیوه‌های عمده باطل برای فریب مردم را بررسی می‌کنیم، اهداف و آرمان‌های آن را برای رسیدن به هدف بزرگتری به نام قدرت و سلطه‌گری بیان می‌کنیم و به بیان شیوه‌ها و روش‌های حق برای دفاع از ماهیت خود نیز می‌پردازیم.

به صورت خلاصه می‌توان گفت برخی از روش‌های معاویه در تقابل با حضرت علی(علیه السلام) تطمیع مردم عادی و توطئه علیه حضرت علی(علیه السلام)، برهم زدن آرامش جامعه اسلامی، نیک نشان دادن ظاهر خود و دوستدارانش، بهره‌گیری از جهل مردم، ایجاد روحیه گرایش به ثروت و مال اندوزی، جلوگیری از کتابت و نقل احادیث نبوی و ترویج اسرائیلیات می‌باشد. از سوی دیگر حضرت علی(علیه السلام) هم در این رویارویی بیکار نبوده‌اند و از طریق آشکار کردن توطئه دشمنان، ظاهر کردن فریب معاویه و اصحابش، شرح دادن شخصیت والا و جایگاه امامت خودشان و بیان استحقاق خود برای حکومت بر مردم، به مقابله با این دشمنی‌ها پرداخته است.

می‌توان گفت این رویارویی، نتایج بسیاری داشت که گرچه برخی از آن‌ها در همان زمان بارز نگشت و بسیاری از مردم عادی به آن پی نبردند؛ اما پس از گذشت زمان آن‌ها به خوبی ملموس شدند؛ از جمله آن‌ها فهم عدم لیاقت معاویه بر حکومت، افشای نفاق و کفر معاویه، شناخت امام(علیه السلام) و شخصیت والای ایشان و به صورت کلی شناخت بهتر حق از باطل و آشکار شدن چهره الهی حضرت(علیه السلام) است.

در توضیح و بررسی روش‌های معاویه و حضرت علی(علیه السلام) در رویارویی با یکدیگر و نیز شناخت نتایج این رویارویی مرجع مهم ما کتاب پربار نهج البلاغه است. در بسیاری از موارد از سخنان حضرت علی(علیه السلام) در نهج البلاغه استفاده می‌کنیم و به دلیل سهولت در امر فهم مطالب و یک دست بودن معانی عبارات این کتاب در تمام موارد که از کتاب پربار نهج البلاغه بیاناتی را نقل می‌کنیم، از ترجمه جناب آقای حسین انصاریان استفاده کردیم، در برخی موارد که به مقتضای شرایط از ترجمه دیگری بهره برده باشیم، نام آن را ذکر می‌کنیم. در مورد قرآن نیز در همه جا از ترجمه آقای مهدی الهی قمشه ای استفاده کردیم.

۱.۲. مسئله تحقیق

مسئله اصلی و مهم در این تحقیق این است که روش‌ها و راهکارهای حضرت علی(علیه السلام) و معاویه برای تقابل و رویارویی با یکدیگر چیست؟ و نتیجه این رویارویی که در آن زمان و اعصار بعدی حاصل شد، کدام است؟

۱.۳. سوالات تحقیق

در این پایان نامه سوالات بسیاری ذهن را درگیر می‌کند که در این تحقیق به پاسخ آن‌ها می‌پردازیم.

۱- روش‌های مهم امام علی(علیه السلام) در مقابله با اندیشه و روش‌های معاویه چه بود؟!

۲- معاویه چه روش‌هایی برای پیشبرد اهداف و مقاصد خود در پیش گرفته است؟!

۳- نتایج و دستاوردهای مهم تقابل امام علی (علیه السلام) و معاویه براساس آنچه در نهج البلاغه آمده است، چیست؟!

بنابراین می‌توان به راحتی دریافت که سوالات پیش رو برای پیشبرد این پایان‌نامه مربوط به روش‌های رویارویی و تقابل، و سیاست‌های دو طرفه معاویه و حضرت علی(علیه السلام) می‌شود. یعنی باید روش‌های مهم امام علی(علیه السلام) در مقابله با اندیشه و روش‌های معاویه مورد بررسی قرار گرفته شود؛ همچنین روش‌های معاویه برای پیشبرد اهداف و مقاصدش هم مورد بررسی قرار گیرد و در نهایت هم نتایج و دستاوردهای این رویارویی را برای هر دو جناح با توجه به نهج البلاغه و سخنان گهربار حضرت علی(علیه السلام) بررسی کنیم.

۱.۴. فرضیات تحقیق

۱- حضرت علی(علیه السلام) در مواجهه و رویارویی با معاویه روش‌های بسیاری داشتند، ایشان در مواردی تلاش می‌کردند توطئه‌ها و فریب‌های معاویه را آشکار کنند، همچنین امام(علیه السلام) در تلاش بودند تا شخصیت و هویت خود را برای مردم آشکار کنند و در این راه گاهی از آیات قرآن استفاده می‌کردند که در شأن ایشان نازل شده

است، یا از بیانات و احادیث پیامبر(صلی الله علیه و آله) استفاده می‌کردند که در مورد ایشان گفته شده است، و گاهی نیز با بیانات خود از اسلام آوردنشان، هم نشینی و نزدیکی با پیامبر(صلی الله علیه و آله) و صفات خود سخن می‌گفتند؛ امام(علیه السلام) نیز تلاش می‌کند حق حاکمیت و رهبری بر جامعه اسلامی و مسلمانان را برای خود اثبات کند.

۲- در مقابل معاویه هم برای رسیدن به اهداف خود، روش‌هایی را در پیش گرفته بود، مانند فریب مردم عادی و در برخی موارد هم یاران حضرت علی(علیه السلام)، و ایجاد جنگ‌ها و ناامنی‌های بسیار در مناطق اسلامی، و بی‌اعتماد کردن مردم جامعه نسبت به حاکمشان با اتهام زدن ماجرای قتل عثمان به حضرت علی(علیه السلام).
۳- این رویارویی هم مانند تمام مواجهه‌ها نتایجی در برداشته است که مهم‌ترین آن‌ها شناخت حاکم اسلامی و صفات او برای مردم و نیز شناخت بهتر حق و باطل بوده است.

۱.۵. پیشینه تحقیق

پیش از این پایان‌نامه، مقالات، کتب و پایان‌نامه‌هایی مرتبط با این موضوع نگاشته شده است که برخی در بردارنده بخشی از مطالب این پایان‌نامه است و برخی هم در تدوین این پایان‌نامه کمک فراوانی به ما کرده است؛ چند مورد از آن‌ها عبارتند از:

کتاب‌ها

«نامه‌های متقابل امام علی (علیه السلام) و معاویه» نوشته آقای محمد رستمی
«سیاست تبلیغاتی معاویه در مقابله با حضرت علی(علیه السلام) و تأثیر آن بر بی‌اثر ماندن کوشش‌های اصلاحی آن حضرت(علیه السلام)» نوشته آقای علیرضا عسگری
«درآمدی بر سیاست و حکومت در نهج البلاغه» نوشته آقای محمد مهدی باباپور
«درس‌هایی از نهج البلاغه» نوشته مرحوم آیت الله حسینعلی منتظری

مقالات

«روابط امام علی(علیه السلام) و معاویه» نوشته آقای حامد منتظری مقدم
«تکنیک‌های دشمن‌شناسی از منظر امام علی(علیه السلام)» نوشته خانم فرخنده زرگران

«جریان شناسی دشمنی با علی(علیه السلام) در نهج البلاغه» نوشته آقای سید علیرضا واسعی
«امام علی (علیه السلام) و اصول برخورد با دشمنان» نوشته آقای سید محمد علی داعی نژاد
«درس‌های تاریخ از سیاه‌کاری‌های بنی امیه» نوشته فضل الله صلواتی
«حکومت علوی و جریان‌های اجتماعی» نوشته آقای حبیب الله احمدی

پایان نامه ها

«نقد و تحلیل نقش خاندان اموی در تاریخ اسلام» رساله دکتری جناب آقای علی بیات
«تحلیل روانشناختی شخصیت معاویه از منظر امام علی(علیه السلام)» پایان نامه خانم رقیه قهرمانی نیک
«امام علی(علیه السلام) و جنگ روانی» پایان نامه خانم زهرا پاکدل
«حکومت دینی از نگاه امام علی (علیه السلام)» پایان نامه آقای علی بیات

۱.۶. روش تحقیق

برای تدوین تحقیقات روش های گوناگونی وجود دارد، و روش تحقیق ما برای تدوین این پایان نامه توصیفی تحلیلی است، یعنی هم شامل روش توصیفی می شود و هم شامل بخشی از روش تحلیلی. تلاش می کنیم نتایج به دست آمده از این دو رویکرد و تقابل دو شخص را به کل جامعه‌های حق و باطل تعمیم دهیم. البته در مورد تاریخ و بررسی آن، این روش تحقیق در این جا اعمال می شود.

از روش کتابخانه‌ای سود برده‌ام و با دسترسی به کتب گوناگون چه از طریق برنامه‌های جامع رایانه‌ای و چه از طریق مراجعه حضوری به کتابخانه ها آن ها را در پیشبر پایان نامه استفاده کرده و در برخی موارد هم از وب سایت‌های اینترنتی برای دست یابی به برخی کتب و مقالات سود برده‌ام.

۱.۷. موانع پیش رو برای تدوین پایان نامه

از موانع پیش رو برای نگارش پایان نامه عدم اهمیت قائل شدن مسئولان کتابخانه‌ها و مؤسسات برای دانشجویان است، چرا که بعضاً لازم بود برای استفاده از منبعی خاص به مکانی مراجعه کنیم که در حالت عادی اجازه استفاده از منابع آن وجود ندارد و برای این کار باید به وسیله انواع مجوزها به منابع دست یافت که با توجه به فرصت محدود و مشکلات دیگر این امکان وجود نداشت.

مانعی دیگر که در تدوین پایان نامه به آن برخورد کردم، قوانین نگارشی و اصول فنی بود که در برخی موارد بسیار پیچیده و دشوار است. به نظر می‌رسد مهم در تدوین یک تحقیق ساده و یا پایان نامه محتوا اصل باشد و دانشجو یا پژوهشگر باید تلاش خود را معطوف رسیدگی به محتوا و بالا بردن سطح تحقیق خود کند اما با وجود قوانین دست و پا گیر که در برخی موارد حتی با یکدیگر تاقض دارند، بیشتر توجه به سمت ظاهر اثر جلب شده و در برخی موارد دانشجو فرصت کافی پیدا نمی‌کند که به ارتقای سطح علمی تحقیق بپردازد و خود را درگیر ظاهر آن می‌کند. به نظر می‌رسد با ساده تر کردن این قوانین به صورتی که هم ظاهر اثر زیبایی خود را حفظ کند و هم از حیطة زیبا شناسی خارج نشود، می‌توان بیشتر توجه را به سمت اصل و محتوا جلب کرد و از این طریق سطح علمی و نگارشی دانشجویان را افزایش داد.

۱.۸. مفهوم روش شناسی

روش شناسی در اصل از دو کلمه «روش» و «شناخت» تشکیل شده است. «روش» به معنای راه و شیوه، و «شناخت» در لغت به معنای شناسایی، علم است.^۱ پس عبارت روش‌شناسی به معنای علم به راه‌های گوناگون است. در زبان انگلیسی هم معادل عبارت روش شناسی، «Methodology» است^۲ که به همان معنای شناخت روش و راه و اسلوب شناسی است. در زبان عربی هم برای این عبارت از واژه «منهجية» استفاده می‌شود.^۳ منظور از روش شناسی در این جا شناخت راه‌ها و روش‌هایی است که امام علی (علیه السلام) و معاویه در مقابل یکدیگر به کار می‌گیرند.

۱. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، چاپ بیست و هفتم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۲ ش، ص ۸۰۶.

۲. آریان پور، منوچهر، فرهنگ دانشگاهی آریانپور، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۹۹۱ ش، چاپ نهم، ج ۲، ص ۱۳۸۰.

۳. سیاح، احمد، فرهنگ بزرگ جامع نوین (عربی به فارسی)، تهران، انتشارات اسلام، ۱۳۸۰ ش، چاپ سوم، ج ۲، ص ۲۱۲۱.

روش‌ها در هر علم و موضوعی با هم متفاوت است، در مورد روش‌های رویارویی هم چنین است. در این مبحث می‌توان از بسیاری روش نام برد اما در اینجا ما تنها به مهم‌ترین روش‌های حضرت علی (علیه السلام) و نیز معاویه در رویارویی با یکدیگر می‌پردازیم چرا که مبحث مورد نظر ما این روش‌هاست. روش‌شناسی در معنای وسیع کلمه شناخت نظری و عملی روش آشکار سازی واقعیت است. در واقع روش‌شناسی به نوعی فلسفه یا بینش در راه قوام روش‌ها اطلاق می‌شود.

۹.۱. مفهوم رویارویی

رویارویی یعنی روبه‌رو شدن، برابر یکدیگر و تقابل؛^۱ در زبان انگلیسی برای این مفهوم، واژه «Encounter» استفاده می‌شود که به معنای روبه‌رو شدن، برخورد کردن و مواجه شدن است.^۲ در زبان عربی هم برای این واژه از لفظ «لقاء» استفاده می‌کنند.^۳

البته معانی کلمات در زبان‌های مختلف گوناگون است و به همین دلیل نمی‌توان برای کلمه‌ای در زبان مبدأ لفظی معادل آن در زبان مقصد پیدا کرد که دقیقاً به همان معنا و با همان بار معنایی باشد، تنها می‌توان کلماتی را یافت که معنایشان به یکدیگر نزدیک است.

گرچه حضرت علی (علیه السلام) و معاویه به صورت علنی نیز یک جنگ رو در روی یکدیگر داشتند اما این مربوط به زمان محدودی است و در زمان‌های دیگر این دو شخص و اندیشه تقابل و رویارویی پنهان با یکدیگر داشتند. معاویه از زمانی که شورش مردم علیه عثمان بالا گرفت، چشم به خلافت داشت و وقتی پس از کشته شدن عثمان مردم با حضرت علی (علیه السلام) بیعت کردند، از خلافت ناامید شد اما پا پس نکشید و از همان زمان از هر فرصتی برای صدمه زدن به حضرت علی (علیه السلام) و اندیشه او استفاده کرد، همین موارد باعث شد بین آن‌ها نوعی رویارویی و تقابل پنهان پدید بیاید که تا پایان شهادت حضرت علی (علیه السلام) و در مواردی هم پس از آن ادامه یافت. برای درک بهتر این رویارویی به توضیح مختصری از مواضع سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حضرت علی (علیه السلام) و معاویه می‌پردازیم.

۱. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، چاپ بیست و هفتم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۲ ش، ص ۶۶۹.

۲. آریان پور، منوچهر، فرهنگ دانشگاهی آریانیور، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۹۹۱ ش، چاپ نهم، ج ۲، ص ۷۰۰.

۳. سیاح، احمد، فرهنگ بزرگ جامع نوین (عربی به فارسی)، تهران، انتشارات اسلام، ۱۳۸۰ ش، چاپ سوم، ج ۲، ص ۱۸۳۰.

شرایط سیاسی در زمان امام علی(علیه السلام) با تغییرات و چند دستگی بسیاری همراه بود. زمانی که حضرت علی(علیه السلام) زمام امور جامعه اسلامی را بدست گرفتند با مردمی مواجه شد که در مورد میزان اعتقاد به دین و پایبندی به احکام و دستورات آن رویه یکسانی نداشتند. عثمان در زمان خلافت خود تنها امویان را بر سر کار آورد و به هیچ یک از گروه‌ها و قومیت‌های دیگر منسی و اگذار نکرد، همین مطلب باعث شد پس از مرگ او جبهه‌ای هوس خلافت کند. در میان آنان طلحه که هم طایفه‌ای ابوبکر بود، خواست تا با حمایت عایشه، به خلافت دست یابد. زبیر نیز در حالی که او را کمک می‌کرد، خود هوس خلافت داشت.^۱ این گروه در مدینه فرصتی نیافت و مشاهده کرد که پس از کنار رفتن امویان، علی(علیه السلام) از بنی‌هاشم بر سر کار آمد. ابتدا حکومت جدید را پذیرفتند به گمان آن که بتوانند سهم عمده‌ای در حکومت تازه داشته باشند^۲، اما نتوانستند به این مسئله دست یابند و همین باعث ایجاد جنگ جمل شد.

امام علی(علیه السلام) با وجود آگاهی از شرایط حاکم بر جامعه، خلافت را به دست گرفتند. حضرت(علیه السلام) در مدت کوتاه حکومت خود، با گروه‌های مختلفی جنگیدند که هیچ کدام از آن‌ها به میل ایشان نبود بلکه به جهت دفاع از حریم و کیان حکومت و مردم بوده است. امیرالمؤمنین (علیه السلام) حل مسالمت آمیز مسائل را بر جنگ و خشونت ترجیح می‌داند و سعی می‌کردند تا جای ممکن از پیش آمد جنگ جلوگیری کنند، اما در مواردی که امکان صلح وجود نداشت، ایشان به تقابل آشکار روی می‌آوردند.

امام علی (علیه السلام) در اجرای عدالت، اصل را بر لیاقت و شایستگی می‌داند و هرگونه رابطه سالاری و خویشاوندمداری را مذمت می‌کند. حضرت(علیه السلام) یکی از آفت های حکومت را این می‌داند که مسئولیت‌ها بر اساس صلاحیت و شایستگی تقسیم نشود. زیرا در این صورت فساد دامنگیر حکومت و جامعه می‌گردد و بدبینی حاصل می‌گردد.

یکی از مواردی که به ما کمک می‌کند تا بتوانیم بهتر به تقابل معاویه و حضرت علی(علیه السلام) بپردازیم، شناخت شرایط اجتماعی است. با شناخت این شرایط می‌توانیم دریابیم که این اختلاف و تقابل در چه شرایطی رخ داده است و میزان تأثیر شرایط بر تقابل و دو گروه شدن جامعه را بیشتر می‌شناسیم.

حضرت علی(علیه السلام) بعد از فتنه‌ای که در مورد قتل عثمان رخ داده و پس از انقلاب و اغتشاشی که پیش آمده روی کار آمده است؛ این در حالی است که حضرت(علیه السلام) هیچ‌گونه دخالتی در این حوادث نداشته است. گروه‌های بسیاری در آن زمان بودند؛ جمعی در دوره عثمان محرومیت کشیده‌اند و از امام علی(علیه السلام) توقع

۱. ابن منظور، محمدبن مكرم، مختصر تاریخ دمشق، دمشق، دارالفکر، ۱۳۶۲ش، ج ۲۸، ص ۶۷.

۲. الطبری، تاریخ طبری، ج ۴، ص ۴۲۹؛ بلاذری احمدبن یحیی، أنساب الأشراف، بیروت، ۱۳۵۸ش، ج ۲، ص ۲۱۸.

جبرانش را دارند، گروهی امتیازاتی داشته در عین حال ناراضی بوده و در قتل عثمان شرکت کرده‌اند و می‌خواهند در حکومت با حضرت علی (علیه السلام) شریک باشند. انقلابیون عزل فوری عمال عثمان را می‌خواهند. اموی‌ها هم که دشمنان دیرینه امام علی (علیه السلام) هستند و در دوره عثمان قدرتی یافته و ثروتی اندوخته‌اند و پناهگاهی استواری هم در شام دارند، می‌خواهد که قاتلان عثمان با شدت و سرعت به کیفر برسند. علی (علیه السلام) می‌خواهد و می‌کوشد که در میان این فرقه‌ها یگانگی و اتحاد برقرار کند. در اصل گروه‌های مخالف در زمان حکومت امام علی (علیه السلام) بسیار بودند اما سه گروه اصلی وجود داشتند که باعث جنگ‌های داخلی در آن زمان شدند و این‌ها همان سه گروهی هستند که حضرت علی (علیه السلام) نیز در خطبه سه به آن‌ها اشاره می‌کند.

«فَلَمَّا نَهَضَتْ بِالْأَمْرِ نَكْتَتْ طَائِفَةٌ، وَ مَرَقَتْ أُخْرَى، وَ قَسَطَ آخَرُونَ.»^۱

«نکتت طائفة» گروه اول ناکثین هستند، کسانی که باعث جنگ‌های شدند و منظور همان طلحه، زبیر و عایشه هستند. حضرت (علیه السلام) در اینجا از شکستن بیعت سخن می‌گویند. طلحه و زبیر با حضرت علی (علیه السلام) بیعت کردند، اما نقض بیعت کرده و مقدمات جنگ‌های را فراهم کردند.^۲ «و مرقت أخرى» گروه دوم مارقین هستند، افرادی که بیعت را شکسته، نافرمانی کرده و به زعم خود می‌خواستند در دستورات اسلام از حضرت (علیه السلام) جلو بزنند. حضرت (علیه السلام) در اینجا تأکید دارند که عده‌ای اول آمدند بیعت کردند ولی از آن خارج شدند و از اطاعت سر باز زدند. مراد از مارقین در این کلام خوارج نهروان هستند که جنگ نهروان را به وجود آوردند. «و قسط آخرون» گروه سوم قاسطین بودند که منظور ظلم‌کنندگان که از اطاعت خارج شده و علاوه بر آن ظلم را سرلوحه کارشان قرار دادند. مقصود معاویه و گروه او می‌باشند که به حضرت ظلم کردند.^۳

بیشتر شارحان نهج البلاغه نیز همین نظر را دارند که منظور حضرت (علیه السلام) در این خطبه عوامل جنگ‌های سه گانه در زمان حضرت (علیه السلام) بودند.^۴

از لحاظ فرهنگی نیز تقابل و تفاوت بسیاری میان حضرت علی (علیه السلام) و معاویه مشهود است؛ زیرا معاویه حکومت را برای به قدرت رسیدن و بهره‌گیری از امتیازات مهم می‌دانست و امام علی (علیه السلام) حکومت را برای تربیت مردم و هدایت آن‌ها به مسیر درست، کارآمد می‌دانند چنانکه ایشان یکی از وظایف حاکمان و اهداف حکومت را تربیت و اصلاح مردم و سوق دادن آن‌ها به سوی دنیایی بهتر می‌دانند. از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

۱. «همین که به امر خلافت اقدام نمودم گروهی پیمان شکستند، و عده‌ای از مدار دین بیرون رفتند، و جمعی دیگر سر به راه طغیان نهادند.» نهج البلاغه، خطبه ۳.

۲. منتظری، حسینعلی، درس‌هایی از نهج البلاغه، تهران، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۶۳.

۳. همان، ص ۶۴.

۴. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۳۷۹، جلد اول، ص ۲۰۲؛ شوشتری، محمدتقی، بهج الصباغه فی شرح نهج البلاغه، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۶، ج ۵، صص ۲۳۲-۲۳۵.

حاکم باید خود الگویی عملی برای تربیت بوده و اصلاح را از خود آغاز کند؛ و پس از آن می‌تواند به آموزش و تعلیم مردمش اهتمام ورزد.

«مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فَلَعِيْبُهُ أَنْ يَبْدَأَ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِهِ، وَلَيْكُنْ تَأْدِيْبُهُ بِسِيْرَتِهِ قَبْلَ تَأْدِيْبِهِ بِلِسَانِهِ.»^۱

۱.۱۰. ۱. آشنایی با حضرت علی (علیه السلام) و معاویه

یکی از مواردی که پیش از مطالعه یا تدوین پایان نامه ذهن ما را برای درک بهتر موارد آماده می‌کند، شناخت شخصیت و هویت دو شخص یا گروهی است که در تقابل با یکدیگر قرار گرفتند و به همین دلیل تلاش می‌کنیم در این بخش شناختی هرچند مختصر پیرامون حضرت علی (علیه السلام) و معاویه به دست بیاوریم.

۱.۱۰. ۱. امام علی (علیه السلام)

علی (علیه السلام) در روز سیزدهم رجب سال سی عام الفیل مطابق با ۵۹۹ میلادی (ده سال قبل از بعثت محمد) در مکه و بنا بر روایات در مسجد الحرام و درون کعبه به دنیا آمد. مادر او فاطمه بنت اسد وقتی حضرت علی (علیه السلام) را حامله بود، به طواف خانه خدا آمد و در آن حال دچار درد زایمان شد. او از پروردگار کعبه کمک خواست؛ ناگهان دیوار کعبه شکافت و وی به درون خانه خدا داخل شد و در آن جا امام علی (علیه السلام) را به دنیا آورد.^۲

نکته دیگر این است که هنوز نه تنها متفکران بیرون از قلمرو اسلامی، بلکه بسیاری از اندیشه‌وران جهان اسلام نیز علی (علیه السلام) و نهج البلاغه او را نمی‌شناسند، به گونه‌ای که "محمد عبده" یکی از عالمان نواندیش و مصلح معاصر و مفتی بزرگ مصر در مقدمه شرح نهج البلاغه خویش اذعان می‌نماید که به وسیله سید جمال الدین

۱. «هرکه خود را پیشوای مردم سازد، باید پیش از تعلیم دیگران به تعلیم خویش بپردازد و باید تربیت کردنش، پیش از آنکه با زبانش باشد، با سیرت و رفتارش.» نهج البلاغه، حکمت ۷۳.

۲. امینی، عبدالحسین، *الغدیر فی الکتاب و السنّة و الأدب*، ترجمه محمدتقی واحدی، تهران، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۴۸.

اسدآبادی از وجود کتابی چون نهج البلاغه آگاه شده و با مطالعه و تأمل در آن مفتون این کتاب گردیده است.^۱ از این رو می‌توان گفت که امام علی (علیه السلام) در میان مسلمانان و غیرمسلمانان غریب است.^۲

در ادامه این مبحث از نویسندگان و دانشمندان بزرگ و صاحب نام مسلمان و غیرمسلمان کمک می‌گیریم و برخی نظرات و سخنان آن‌ها را درباره حضرت علی (علیه السلام) می‌آوریم.

مفضل بن عمر از راویانی است که زمان امام صادق (علیه السلام) و چند سال از دوران امام موسی کاظم (علیه السلام) را درک کرده و بیشتر احادیثش را از امام صادق (علیه السلام) نقل می‌کند. از وی نقل شده است که به امام صادق (علیه السلام) عرض کردم: «به چه علت به امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (علیه السلام) قسیم الجنة و النار گفته شده است؟» حضرت فرمودند: «به خاطر اینکه دوست داشتن او، ایمان و دشمن داشتن او، کفر است و همانا بهشت برای اهل ایمان آفریده شده است و نار برای اهل کفر خلق شده است، و حضرت علی (علیه السلام) به این علت قسیم الجنة و النار است بنابراین در بهشت وارد نمی‌شود مگر اهل محبت و دوستی با او و وارد آتش نمی‌شود مگر اهل دشمنی با او.»^۳

أبو العینا شاعر دوستدار اهل بیت (علیهم السلام) است که در قرن سوم هجری مصادف با خلافت متوکل عباسی زندگی می‌کرد، او درباره حضرت علی (علیه السلام) گفته است:

«اگر من بخواهم فضایل تو را بازگویم چنان است که به هنگام ظهر از روشنی روز خبر دهم که بر هیچ کس پوشیده نیست.»^۴

خواجه نصیرالدین طوسی، در کتاب *تجربید الاعتقاد* از امیرالمؤمنین (علیه السلام) این چنین یاد می‌کند:

«علی (علیه السلام) دانایتر از همگان بود. او حدسی نیرومند داشت و همیشه همراه رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) بود. بخشش او از همه افزون بود و پس از پیغمبر (صلی الله علیه وآله) پارساترین و فرزانه‌ترین مردم به شمار می‌آمد. ایمانش بر همه مقدم و سخنش از همه فصیح‌تر و اندیشه‌اش از همه محکم‌تر بود. او سرچشمه فیاضی بود که دانشمندان دانش‌های خود را به او

۱. منتظری، حسینعلی، *درس‌هایی از نهج البلاغه*، تهران، ۱۳۸۲ش، ج ۱، ص ۴۰.

۲. جرج جرداق، *الإمام علی صوت العدالة الإنسانية*، ترجمه هادی خسروشاهی، تحقیق حسن حمید سنید، قم، جلد ۱، ص ۱۹.

۳. «حدثنا أحمد بن الحسن القطان قال: حدثنا أحمد بن يحيى بن زكريا أبو العباس القطان قال: حدثنا محمد بن إسماعيل البرمكي قال: حدثنا عبد الله بن داهر قال: حدثنا أبي، عن محمد بن سنان عن المفضل بن عمر قال: قلت لأبي عبد الله جعفر بن محمد الصادق (علیه السلام) لم صار أمير المؤمنين علي بن أبي طالب قسيم الجنة والنار؟ قال: لان حبه إيمان وبغضه كفر، وإنما خلقت الجنة لأهل الايمان، وخلق النار لأهل الكفر، فهو عليه السلام قسيم الجنة والنار، لهذه العلة فالجنة لا يدخلها إلا أهل محبته، والنار لا يدخلها إلا أهل بغضه.» ابن بابويه، أبي جعفر محمد بن علي، *علل الشرائع والأحكام*، مشهد، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۱۶۲.

۴. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، به تحقیق محمدابوالفضل ابراهیم، داراحیاء الکتب العربیة، قاهره، ۱۳۸۵ هـ، ج ۱، ص ۱۸.